

Попадинець Г. О.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE ECONOMIC LEGAL RELATIONS

У статті досліджуються питання правового статусу суб'єктів господарювання, їх особливого статусу у сфері господарських правовідносин. Проаналізовано законодавчі акти правового регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання та окреслено визначальну ознаку, що характеризує їх правовий статус.

Ключові слова: правовий статус, суб'єкт господарювання, господарські правовідносини, господарська компетенція, комерційне господарювання, некомерційна діяльність.

В статье исследуются вопросы правового статуса субъектов хозяйствования, их особого статуса в сфере хозяйственных правоотношений. Проанализированы законодательные акты правового регулирования хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования и намечен определяющий признак, характеризующий их правовой статус.

Ключевые слова: правовой статус, субъект хозяйствования, хозяйственные правоотношения, хозяйственная компетенция, коммерческое хозяйствование, некоммерческая деятельность.

The article deals with questions about the legal status of economic entities, their special status in the field of economic legal relations. The legislative acts of legal regulation of economic activity of economic entities are analyzed and the defining characteristic which characterizes their legal status is outlined.

Key words: legal status, economic entity, economic relations, economic competence, commercial management, noncommercial activity.

Постановка проблеми. Вживачи термін «правове становище особи» (зокрема, щодо суб'єктів господарювання), ми не завжди уявляємо, які саме ознаки і в яких сферах суспільних відносин характеризують правовий статус певного суб'єкта права. Проте одним з основних та фундаментальних понять правової науки є правовідносини. Це та форма, в якій абстрактна норма права набуває реального буття, втілюючись у реальному, конкретному суспільному відношенні. Правовідносини виражают особливий вид зв'язку права з суспільними відносинами, що ним регулюються, в якому діалектично поєднується абстрактність норми з конкретністю життєвих відносин.

Господарські правовідносини передбачають правове становище, тобто правовий статус суб'єктів господарювання у здійсненні господарської діяльності, що і є метою дослідження.

Виклад основного матеріалу. Господарські правовідносини як галузевий вид правовідносин характеризуються переважно в навчальній літературі з господарського права. Як зазначає О. П. Віхров, автори більшості навчальних видань акцентують увагу на господарських відносинах, фактично обходячи категорію господарських правовідносин або лише торкаючись її. Така позиція зумовлена, з одного боку, наявним у науці різним баченням господарського права як правової галузі та її предмета (господарських відносин), а з іншого – багатоаспектністю категорії правовідносин, неоднозначним розумінням її в теорії права та галузевих юридичних науках. З цієї причини питання про

сутність і природу господарських правовідносин може бути визнане одним із найскладніших і недостатньо розріблених у господарсько-правовій теорії [1, с. 24].

На позиціях визначення господарських правовідносин як урегульованих нормами права суспільних відносин, що виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, перебувають В.В. Лаптєв, В.С. Мартем'янов, О.М. Вінник. За визначенням О.М. Вінник (що є найдетальнішим – О.Г.), господарські правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин [2, с. 27–28].

Переважно терміном «правове становище» («правовий статус») позначається сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, тобто прав і обов'язків суб'єктів права [3, с. 44], хоча нерідко цей термін вживается у науковому обігу для характеристики об'єктів права (інвестицій, цінних паперів, земельних ділянок тощо [4, с. 8]), що є недопустимим.

Визначальною ознакою, що характеризує правовий статус суб'єкта господарського права, є його господарська компетенція (господарська правосуб'єктність). Проте для повної характеристики правового статусу суб'єктів господарського права велике значення мають

й інші ознаки, що впливають на обсяг господарської компетенції та її характер.

Частина 1 ст. 55 Господарського кодексу України (далі – ГК України) визнає суб'ектами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків) [5].

Оскільки поняття компетенції є досить широким і застосовується в різних правових галузях (конституційному, адміністративному праві тощо), в ГК України йдеться саме про господарську компетенцію, якою позначається не лише сукупність прав і обов'язків суб'ектів господарювання, а й сукупність повноважень, прав та обов'язків органу державної влади або органу місцевого самоврядування під час виконання своїх функціональних завдань у сфері господарювання. Однак залежно від обсягу прав та обов'язків суб'ектів господарювання (організаційно-господарських повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування) є всі підстави розрізняти загальну та спеціальну (зокрема, виняткову) господарські компетенції. Останньою наділені, наприклад, органи державної влади функціональної компетенції, а також такі суб'екти господарювання, як фінансові установи, товарні і фондові біржі, аудиторські фірми тощо.

З огляду на специфіку здійснення господарської діяльності саме під час господарювання у певній галузі чи сфері законодавством встановлюються певні межі здійснення суб'ективних прав.

Згідно з ч. 3 ст. 55 ГК України суб'екти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції в законодавстві [5]. Наведена норма має принципове значення, оскільки вказує на один із основних критеріїв визначення обсягу господарської компетенції суб'ектів господарювання – речове право, за якого майно належить (закріплene) суб'екту господарювання. Обмеження певних повноважень (прав) суб'екта господарювання щодо володіння, користування і розпорядження майном або покладення на нього пов'язаних з реалізацією зазначених повноважень позначається на обсязі його господарської компетенції.

Проте право власності (господарського відання, оперативного управління) складає лише основу правового режиму майна суб'ектів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) (ч. 1 ст. 133 ГК України) [5].

Відповідно до ст. 398 ЦК України право володіння чужим майном виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом [6].

Наприклад, право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб

суб'ектів господарювання, які не можуть бути задоволені в інший спосіб (ч. 1 ст. 401 ЦК України) [6]. Таке право полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо (ч. 1 ст. 404 ЦК України) [6].

Майно суб'ектів господарювання може бути закріплene на іншому, крім зазначених у ч. 1 ст. 133 ГК України, праві відповідно до умов договору з власником майна [5]. Отже, ч. 2 ст. 133 ГК України передбачає можливість використання інших прав, які належать не до речових, а до зобов'язальних прав. Одним з них є, на нашу думку, право оренди цілісного майнового комплексу державного (комунального) підприємства або його структурного підрозділу. Це право виникає на підставі договору суб'екта господарювання з власником майна про здійснення на його (майна) основі цим суб'ектом самостійного господарювання.

Згідно із законодавством суб'екти господарювання несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах відокремленого майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Щодо юридичних осіб це положення ГК України конкретизоване у ст. 96 ЦК України, відповідно до якої юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним її майном. Крім того, учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Деякі винятки передбачені законодавством щодо господарських товариств певних видів, а також щодо казенних підприємств.

Щодо фізичної особи – підприємця ГК України (ст. 128) [5] і ЦК України (ст. 52) [6] містять ідентичні положення про те, що вона відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з господарською (підприємницькою) діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Додатково ч. 2 ст. 52 ЦК України містить положення, відповідно до якого фізична особа – підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві володіння спільною власністю подружжя, яка належатиме їй у разі поділу цього майна [6].

Варто зазначити, що ч. 1 ст. 50 ЦК України передбачено, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю [6].

Згідно з ч. 1 ст. 128 ГК України громадянин визнається суб'ектом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи [5].

Підприємець відповідає всім майном, що належить йому на праві приватної власності, за своїми зобов'язаннями у сфері підприємництва (за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення [6]. Він діє без установчих документів

на відміну від юридичної особи, яка діє в межах спеціальної правоздатності та обмежена видами діяльності, встановленими засновниками в установчих документах.

Законодавство містить обмеження щодо можливості провадження приватними підприємцями певних видів діяльності, які встановлені ст. 4 Закону України «Про підприємництво» [7].

Актуальним також є питання формування господарсько-правового статусу суб'єктів некомерційної господарської діяльності та законодавчих зasad їх діяльності, оскільки від ефективності їх функціонування залежить ефективність функціонування національної економіки та виконання функцій держави й територіальних громад, адже здійснення господарської діяльності некомерційними юридичними особами уможливлює діяльність державних органів та установ, комунальних установ та організацій, закладів освіти та охорони здоров'я, наукових установ, військових частин тощо.

Окрім питання правового статусу суб'єктів некомерційного господарювання розглядалися у роботах В.С. Щербіни, О.П. Подцерковного, О.В. Обод, Н.О. Славової та деяких інших юристів-господарників, але залишаються невирішеними питання комплексного сприйняття правового становища цих суб'єктів та вдосконалення відповідного статусу.

Відповідно до ст. 85 ЦК України непідприємницькими є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його розподілу між учасниками [6].

Згідно з положеннями Податкового кодексу України (далі – ПК України) неприбуткові підприємства, установи та організації – це підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства й іншої діяльності, передбаченої законодавством.

Ст. 133.1.1 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII визначає перелік неприбуткових організацій [8].

З огляду на аналіз цих положень можна зробити висновок, що суб'єктами некомерційного господарювання є ті суб'єкти, які систематично здійснюють самостійну господарську діяльність, спрямовану на досягнення економічних, соціальних й інших результатів без мети одержання прибутку. Такі суб'єкти створюються для виконання благодійних, культурних, наукових, управлінських функцій, функцій охорони здоров'я громадян, задоволення їх духовних й інших нематеріальних потреб, захисту прав і законних інтересів тощо.

Варто звернути увагу, що розподіл суб'єктів господарювання на комерційні й некомерційні пов'язаний *не з фактом* одержання прибутку, *а з метою* його одержання, що визначається в установчих документах під час створення суб'єкта господарювання. Саме через це існує можливість отримання суб'єктами некомерційного господарювання прибутку (доходу), однак вони не можуть вільно розпоряджатися ним, розподіляти чистий прибуток між засновниками. Цей прибуток повинен спрямовуватися здебільшого на забезпечення статутних цілей діяльності організації.

Можна погодитися позицією В.С. Щербіни з приводу того, що виділення в ГК України й інших актах господарського законодавства неприбуткових організацій як самостійних суб'єктів, що можуть здійснювати певні види господарської діяльності, має найважливіше значення з погляду оподатковування цих осіб. Для господарського ж законодавства прийнятним є розподіл суб'єктів господарювання залежно від мети їхньої діяльності на підприємницькі (комерційні) і непідприємницькі (некомерційні) [9, с. 144]. Цей висновок підтверджується й нормами ЦК України (ст.ст. 84 і 85) [6].

Має врахуватися, що відповідно до п. 133.1 ПК України неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності підлягають оподаткуванню відповідно до положень ПК України про оподаткування прибутку [8].

Майно некомерційним суб'єктам господарювання може належати на праві власності й праві оперативного управління. Наприклад, казенні підприємства володіють, користуються й розпоряджаються державним майном на праві оперативного управління.

Особливості створення, державної реєстрації та припинення діяльності суб'єктів некомерційного господарювання окремих організаційно-правових форм регламентуються ГК України і низкою законів, а також підзаконними нормативно-правовими актами. До таких актів можна віднести закони «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI, «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. № 2908, «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 р. № 2866 тощо.

Водночас із Податковим кодексом України вказані закони також закріплюють некомерційний статус зазначених суб'єктів.

Крім того, спеціальний режим оподатковування для некомерційних суб'єктів господарювання в частині звільнення від податку на прибуток виникає з моменту їх включення до Державного реєстру неприбуткових установ і організацій. Проте невключення такої особи до зазначеного Реєстру не означає відсутність у неї некомерційного статусу. Як справедливо відзначив з цього приводу Вищий господарський суд України, розглядаючи в касаційному порядку справу за участю некомерційної організації як відповідача, сам собою факт невнесення відповідача до Реєстру неприбуткових організацій може свідчити про порушення встановленого порядку реєстрації, однак не нівелює статусу відповідача як некомерційної організації й не є свідченням прибуткової діяльності відповідача [10].

За характером здійснюваної діяльності зазначені суб'єкти істотно відрізняються один від одного. Більшість таких організацій є пасивним учасником у господарських відносинах, лише одержуючи товари й послуги від суб'єктів підприємництва. Здебільшого їх діяльність має соціальну мету, наприклад, задоволення потреб власних членів у сфері культури, спорту, дозвілля тощо, залучення уваги громадськості до різних проблемних питань функціонування суспільства й держави (це характерно для громадських організацій). Благодійні фонди мають на меті надання допомоги нужденним категоріям населення коштом внесків,

безповоротної фінансової допомоги, пожертвувань. Професійні спілки здійснюють захист трудових і соціально-економічних прав й інтересів своїх членів. Однак діяльність інших некомерційних суб'єктів спрямована на досягнення конкретного економічного ефекту у вигляді, наприклад, утримання та обслуговування нерухомого майна, що є основним видом діяльності об'єдань співвласників багатоквартирних будинків, будівництва житла – житлово-будівельних кооперативів, кредитування й надання фінансових послуг – кредитних спілок тощо. [11, с. 186–188].

У правовому статусі окремих суб'єктів некомерційного господарювання останнім часом виникає низка проблем, пов'язаних із недоліками відповідного правового забезпечення. Особливо це стосується кредитних спілок та об'єдань співвласників багатоквартирних будинків.

Наприклад, в авторефераті дисертації Н.О. Славової, присвяченій проблемам правового положення кредитних спілок, доведена необхідність диференціації розмірів мінімального пайового засновницького капіталу під час реєстрації кредитних спілок, а також обґрунтована доречність встановлення трирівневої кредитно-кооперативної системи, що цілком відповідає положенням Концепції розвитку системи кредитної кооперації, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2006 р. № 321-р [12, с. 8–9].

Залежно від форми власності, напрямків діяльності, кількості учасників тощо засновники обирають організаційно-правову форму суб'єкта господарювання (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю тощо). Здебільшого суб'єкти господарювання є юридичними особами. Проте ГК України і ЦК України передбачають здійснення господарської (підприємницької) діяльності і без створення юридичної особи.

Відповідно до статті 56 ГК України суб'єкт господарювання може бути створений за рішенням власника майна або уповноваженого ним органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян способом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого суб'єкта господарювання з дотриманням вимог законодавства.

Суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України (ч. 2 ст. 56 ГК України) [5]. Тобто створення суб'єктів господарювання здійснюється з дотриманням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється у спосіб його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації за рішенням власника чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб (засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників), а у випадках, передбачених законодавством, – за рішенням суду.

Висновки. Отже, правовий статус суб'єкта господарювання можна визначити як сукупність економічних, організаційних та юридичних ознак участника правовідносин у сфері господарювання, встановлених у законодавстві або закріплених в іншій правовій формі, що дозволяють індивідуалізувати його шляхом виділення з-поміж інших осіб (суб'єктів правовідносин) і кваліфікувати як суб'єкта господарського права. Визначальною ознакою, що характеризує правовий статус суб'єкта господарювання, є його господарська компетенція (господарська правосуб'ектність), яка реалізується на основі права власності, права господарського відання та права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції у законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. К.: Слово, 2008. 512 с.
2. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. та доп. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 766 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т./ редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.). К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 768 с.
4. Лебідь В.І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2002. 20 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 18–22. Ст. 144.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44. Ст. 356.
7. Про підприємництво: Закон України 07.02.1991 р № 698-12 / Верховна Рада УРСР. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 14, Ст.168 (втратив чинність, крім Ст. 4).
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 7–9. Ст. 55.
9. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія. К.: Юрінком Интер, 2008. 264 с.
10. Постановление Высшего хозяйственного суда Украины № 21/5 от 19 дек. 2006 г. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
11. Подцерковний О.О., Квасніцька О.О., Смітою А.В. Господарське право: підручник / за ред. О.П. Подцерковного. Х.: Одісей, 2010. 640 с.
12. Славова Н.О. Господарсько-правовий статус кредитних спілок: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04; ІЕПД НАН України. Донецьк, 2010. 20 с.